

UNDERCUT GRAVE WITH THE 3rd—4th c.
BURIALS FROM NEYZATS BURIAL GROUND

Neyzats burial ground is situated in about 20 km to the east from Simferopol in the Zuia River valley in the centre of the Crimean foothills. Regular excavations are being conducted there since 1996. 557 burial structures including 81 crypts, 183 dugout and 293 ground burials were discovered during this period.

Grave 307 is prominent among the dugout graves with its preserved multiple-tier burials. Eight burials were put in five tiers divided with soil strata. The reasons for such deviation from traditional rules, according to which each dugout was intended for one- or two-tiered burials put upon each other, are not known. However, this situation allowed the author to correlate each find in the grave not only with a tier, but also with a certain burial.

Burials in the grave started to be made around the middle of the 3rd c. and finished in the 4th c. Funeral inventory does not allow specifying the date within the century. Definitely known owing to the coin find is only the fact that three last burials were made after 316.

Stratified burials allowed the author to check the relative chronology of the finds determined before owing to correlation and other methods usage. A coin find presented the terminus post quem date for three last burials and, though approximate, the date terminus ante quem for the preceding burials. Probably, the main conclusion which can be made after the grave 307 study is that all the observations concerning the dating of the finds and also the changes in funeral customs consolidated in modern science are stratigraphically confirmed.

В.С. Аксьонов

**ПОХОВАННЯ З ВІЗАНТІЙСЬКОЮ
ПРЯЖКОЮ ТИПУ КОРИНФ З НЕТАЙЛІВСЬКОГО
МОГИЛЬНИКА САЛТОВО-МАЯЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ**

Подано матеріали одного з поховань Нетайлівського могильника салтово-маяцької культури, що містило візантійську поясну пряжку.

К л ю ч о в і с л о в а: салтово-маяцька культура, Нетайлівський могильник, поховання, візантійська пряжка типу Коринф.

У поховальних пам'ятках лісостепового варіанта салтово-маяцької культури речі, виготовлені в ранньосередньовічних містах Кримського півострова, досі були представлені лише глиняним і скляним посудом (Плетнева, Николаенко 1976, рис. 6, 5; Пархоменко 1983, рис. 2, 1; Аксенов, Михеев 1998, рис. 1; 2; 2000, рис. 1, 4—6), деякими типами намиста (Ковалевская 2001, с. 194, рис. 5; 7). Значно рідше в пам'ятках регіону трапляються елементи поясної гарнітури, виконані в кримсько-візантійському стилі (Аксенов 2010, рис. 2, 11—14; 3, 14), що маркують старожитності ранньосалтівського хронологічного горизонту Столбище-Старокорсунська (Комар 1999, с. 123—128; 2000, с. 47—52, рис. 1; 2001а, с. 106—108). Тож кожна нова знахідка предмета поясної гарнітури кримського походження не може не ви-

кликати інтерес. Тут звернемо увагу на таку знахідку, що походить з Нетайлівського могильника.

Нетайлівський могильник був відкритий у 1959 р. та досліджувався протягом трьох років експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом Д.Т. Березовця (Березовец 1962). Могильник розміщений на краю першої надзапальної тераси лівого берега р. Сіверський Донець (нинішнє Печенізьке водосховище), за 100 м від східної околиці с. Металівка навпроти городища Верхній Салтів, з дослідження якого розпочалося вивчення салтово-маяцької культури. Після досліджень Д.Т. Березовця роботи на могильнику довгий час не провадилися. Відновилися вони завдяки старанням харківського археолога А.В. Криганова (Крыганов 1993; Жиронкина, Цитковская 1996, с. 362—368), до яких з часом долучилися археологи Харкова та Києва (Аксенов, Михеев 2005;

Колода, Крыганов 2005; Аксенов 2006; Комар 2008). З 2006 р. роботи на могильнику провадить спільна експедиція Харківського історичного музею та Харківської державної академії культури. Загалом тут досліджено 525 поховань (з урахуванням 124 могил, виявлених експедицією Д.Т. Березовця). Публікації матеріалів поховання 525, дослідженого в 2013 р., і присвячена ця стаття.

Поховання 525 було здійснено в ямі, яка на рівні виявлення (1,0 м від сучасної поверхні) мала форму овалу, орієнтованого довгою віссю за лінією схід—захід (азимут 90°). Розміри могильної ями на рівні її виявлення $2,90 \times 1,45$ м. Верхні шари її заповнення мали світло-сірий колір і склалися з материкового піску світло-жовтого кольору з домішкою значної кількості сірого супіску. Мірою наближення до дна могили її заповнення змінювало колір і ставало світлішим, що пов'язано зі зменшенням кількості сірого супіску. У заповненні могильної ями (до глибини 1,2—1,4 м від сучасної поверхні) знайдено маловиразні фрагменти салтівського посуду: 11 фрагментів від столових глеків з чорною та світло-сірою зовнішньою поверхнею та два фрагменти стінки кухонного горщика.

Стіни могильної ями розхилені назовні. На глибині 1,5 м вздовж південної стіни ями були заплечики завширшки 0,2 м. На глибині 1,6 м яма набула форму прямокутника із заокругленими кутами, розмірами $2,75 \times 1,00$ м. Нижче вона різко звужувалася до $2,64 \times 0,70$ м, глибина її від вказаного рівня 1,10 м (2,63 м від рівня сучасної поверхні) (рис. 1).

На дні могили зафіксовані рештки похованого, представлені лише зруйнованим черепом, що лежав у східній частині могили. Інші кістки скелета відсутні, що, на нашу думку, обумовлено властивостями ґрунту та гідрологічною ситуацією, що склалася в межах Нетайлівського могильника після створення Печенізького водосховища (Аксенов 2006, с. 59). Уздовж південної стіни ями зафіксована смужка темно-коричневого кольору завдовжки 0,44 м — залишки дерев'яної домовини-рами. Товщина стінки домовини сягала 2,0—3,0 см, висота — близько 0,25 м.

Поховальний інвентар розміщувався на дні могили так, немов лежав на тілі похованого. За 0,95 м від східної та за 0,15 м від південної стін лежала бронзова поясна пряжка (рис. 2, 2), повернута щитком на південь. За 1,05 м від східної стіни та вздовж південної, за 0,08 м від неї, лежав наконечник списа бронебійного типу завдовжки 30,5 см з залишками дерев-

ка у втулці (рис. 2, 5). Кінчик пера був спрямований на схід. Із заходу до втулки наконечника списа примикав залізний черешковий ніж у дерев'яних піхвах (рис. 2, 6), повернутий кінчиком леза до західної стіни ями, та фрагмент залізного стрижня завдовжки 13,4 см зі слідами дерева по всій його довжині (рис. 2, 4). Під втулкою списа виявлено залізний наконечник стріли (рис. 2, 7), а під ножем — точильний брусок з отвором для підвішування (рис. 2, 8).

У західній частині ями знаходилися предмети кінського спорядження. Частина з них розміщувалася на дні могили, інша — в її заповненні (за 0,09—0,20 м від дна). Тут знайдено два стремена (рис. 3, 7), вудила з прямими псалиями (рис. 3, 1), чотири збруйні пряжки (рис. 3, 3—6) і збруйне кільце (рис. 3, 2). На дні за 0,29 м від північної та за 0,26 м від західної стін був залізний обушок (рис. 2, 1) і фрагмент вінець дерев'яної посудини (рис. 2, 3).

Інвентар поховання 525 представлений типовими для салтівсько-маяцької культури речами. Елементи кінського спорядження включають: двочастинні асиметричні вудила з прямими «цвяхоподібними» псалиями (рис. 3, 1); стремена аркоподібної форми з прямокутною петлею на невисокій шийці та дещо увігнутою підніжкою (рис. 3, 7); дротяне збруйне кільце (рис. 3, 2); залізні язичкові пряжки прямокутної та трапецієподібної форми (рис. 3, 3—6).

Аналогічні предмети кінського спорядження добре представлені в пам'ятках аланського (Крыганов 1993, с. 57, рис. 1, 17, 18, 20; 2, 24, 26, 27) і болгарського (Аксенов, Крыганов, Михеев 1996, рис. 4, 1—7, 13—16, 19—22; Сарапулкін 2006, рис. 4, 13, 14, 18; Красильников 2009, рис. 8, 23—26) населення Подоння, в степових поховальних комплексах, що пов'язуються дослідниками з хозарами (Іванов 2000, с. 8—9; Копылов, Іванов 2007, рис. 5; 6, 1). Подібні предмети є невід'ємною частиною кінського спорядження воїнів-вершників, яким належать кремаційні поховання салтівського часу басейну Сіверського Дінця (Крыганов 1989, рис. 1, 38—40, 45; 4, 1—3, 5, 7, 8, 10; Аксенов, Михеев 2006, рис. 10, 8; 18, 4, 5, 7; 20, 3, 4) і Кубано-Чорноморського регіону (Дмитриев 2003, табл. 89, 52, 54, 57, 58; 91, 1, 5, 11, 30; Гавритухин, Пьянков 2003, табл. 73, 5, 6 10).

Кінське спорядження в похованні 525 супроводжував досить показовий набір предметів озброєння — наконечник списа, наконечник стріли, обушок і ніж.

Наконечник залізного списа має довгу втулку та вузьке ромбічне в перетині перо (рис. 2,

5), що уможливило віднести його до пік. Загальна довжина наконечника 30 см, довжина пера 17 см, діаметр втулки 3,3 см. Подібні піки є звичними для пам'яток салтівської культури (Міхеев, Степанська, Фомін 1967, рис. 1, 5—12). Проте подібні наконечники характерніші для праболгар хозарської доби (Пархоменко 1983, с. 80, рис. 4, 1—3; Багаутдинов, Богачев, Зубов 1998, с. 113—115, рис. 24, 1—5; Аксенов, Міхеев 2003, с. 184, рис. 3, 33; 5, 11, 30; 6, 6; Сарапулкін 2006, рис. 4, 7, 8), тоді як в аланських поховальних комплексах піки представлені лише одним екземпляром (Криганов 1993, рис. 1, 6). Доволі часто наконечники пік трапляються в салтівських кремаційних похованнях Подоння (Крыганов 1989, с. 102, рис. 3, 1, 2; Аксенов, Воловик 1999, рис. 1, 10; 2, 8; Аксенов, Міхеев 2006, рис. 19, 3; 41, 6; Свистун 2012, илл. 5; 3; 8, 1, 2) та в кремаціях Північно-Західного Передкавказзя (Дмитриев 2003, с. 204, табл. 89, 42—50). У похованнях же типу Соколова балка, що пов'язуються дослідниками з власне хозарами, подібні наконечники списів (пік) не знайдені (Іванов 2000, с. 10—11).

Залізний черешковий наконечник стріли за поперечним перетином належить до відділу трилопатевого, а за формою пера — до типу трикутних (рис. 2, 7). Довжина пера 3,2 см.

Час побутування подібних наконечників — VIII—IX ст. (Крыганов 1989, с. 98). Вони трапляються на значній території від Південного Сибіру до Болгарії (Худяков 1986, рис. 96; Йотов 2007, с. 29, табл. XXIII, 331—336). У аланського населення салтівської культури подібні вироби серед знайдених наконечників переважають (Криганов 1993, с. 53, рис. 2, 1). Домінують вони і в складі наборів стріл носіїв салтівського ямного та кремаційного поховальних обрядів басейну Сіверського Дінця (Крыганов 1989, рис. 1, 1, 2; Аксенов, Міхеев 2003, рис. 3, 35; 4, 10, 39, 41; 5, 7, 8, 35; 2009, рис. 2, 4; 3, 6, 7, 11—13; 6, 7; 7, 11, 14). Відомі вони в пам'ятках степового Подоння та Середнього Поволжя салтівського часу (Савченко 1986, рис. 7, 11; Власкин, Ильюков 1990, рис. 5, 6; Круглов 1990, рис. 4, 12; Матвеева 1997, рис. 115, 1; Багаутдинов, Богачев, Зубов 1998, рис. 26, 1—6), в кремаціях Кубано-Чорноморського регіону хозарської доби (Дмитриев 2003, с. 203, табл. 89, 1—4). Загалом цей тип наконечників стріл був найпоширенішим у населення салтово-маяцької культури.

Залізний обушок має кулясту форму та слабо позначені ребра (рис. 2, 1). У верхній части-

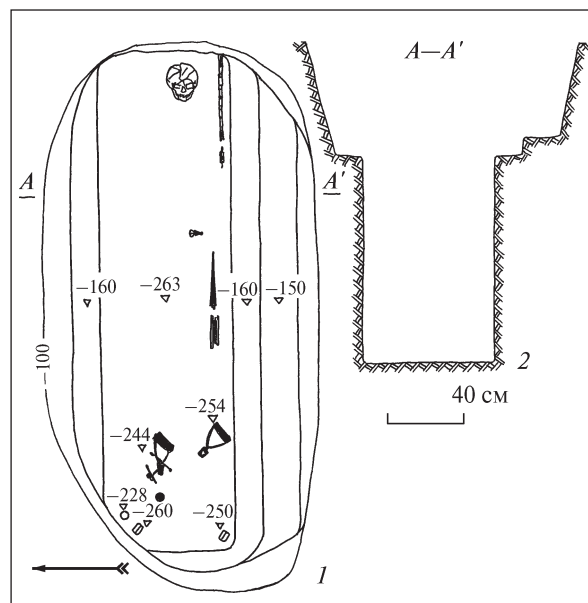

Рис. 1. Нетайлівський могильник. Поховання 525, план і перетин

ні є пласка петелька округлої форми. Загальна висота обушка 4,9 см, діаметр — 3,8 см. Залізні обушки цього типу в салтівських старожитностях нечисленні. А.В. Криганов вказав лише одну знахідку обушка цього типу — в катакомбному похованні Верхньосалтівського могильника (Крыганов 1987, с. 64, рис. 1, 12), тоді як залізні обушки з наскрізним долевим каналом більше розповсюджені та відомі на всій території салтово-маяцької культури Подоння (там само, с. 63) і трапляються в пам'ятках хозарського часу Кубано-Чорноморського району, Середнього Поволжя (Багаутдинов, Богачев, Зубов 1998, с. 115, рис. 24, 8; Дмитриев 2003, с. 204, табл. 90, 26). А.В. Криганов датував залізні обушки з петелькою IX—X ст. (Крыганов 1987, с. 64), інші дослідники вказують, що на середину VIII ст. у хозар були вже всі салтівські різновиди обушків (Комар, Сухобоков 2000). На думку О.В. Комара та О.В. Сухобокова, залізні обушки з долевим наскрізним каналом могли використовуватися як кінними, так і пішими воїнами, а залізні обушки з петелькою були зброєю лише воїнів-вершників (там само). Наявність обушка цього типу в похованні 525 разом з кінським спорядженням не перечить цьому твердженню. Пізніше (в XIX ст.) на зміну обушкам у кочових народів, вірогідно, прийшли шкіряні нагайки з залізним окуттям на кінці, які були основною зброєю на полюванні, у викраданні худоба (баримти) та у військових сутичках під час феодалних міжусобиць, коли метою було не вбивство супро-

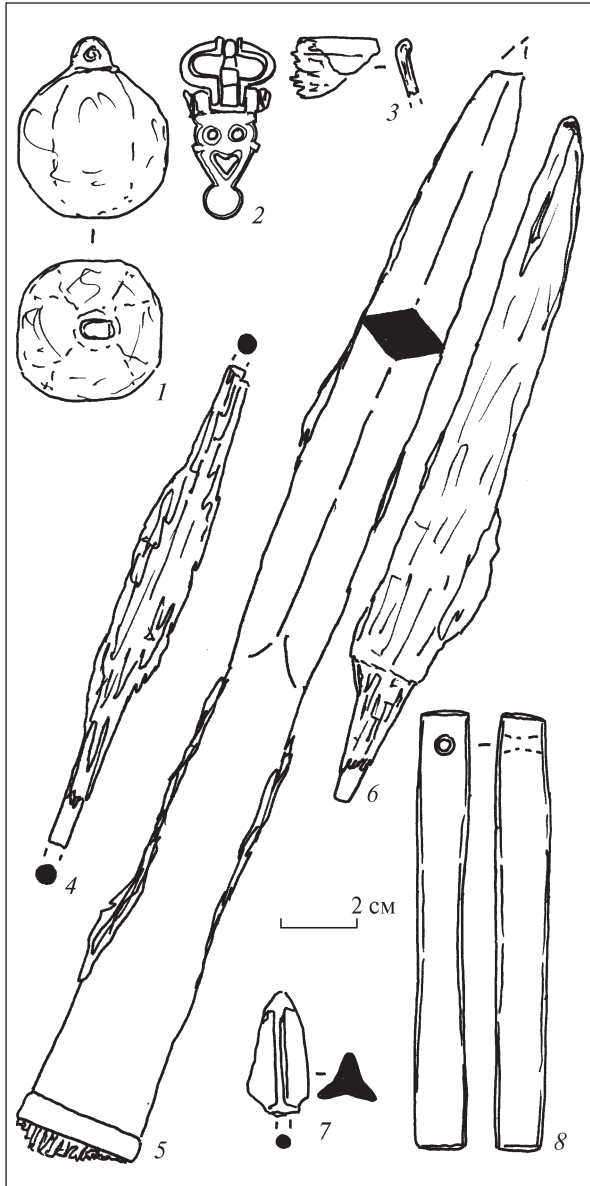

Рис. 2. Нетайлівський могильник. Інвентар поховання 525: 1 — обушок; 2 — поясна пряжка; 3 — фрагмент вінець посудини; 4 — дротяний стрижень; 5 — наконечник списа; 6 — ніж; 7 — наконечник стріли; 8 — точильний брусок (1, 4–7 — залізо; 2 — бронза; 3 — дерево; 8 — камінь)

тивника, а вибити його із сідла (Курьлев 1978, с. 10).

Ніж із поховання 525 належить до досить розповсюдженого в ранньому середньовіччі типу черешкових ножів з прямою спинкою та криволінійним лезом, що має в перетині клиноподібну форму (рис. 2, 6). Розміри ножа $19 \times 1,7 \times 0,4$ см. На руків'ї та лезі збереглися залишки дерева від руків'я та піхов. Різні за розміром ножі, подібні до знайденого, були досить широко розповсюджені в VIII–X ст. на значній території — від Уралу до Центральної Європи (Міхеєв, Степанська, Фомін 1973,

с. 91). Ножі цього типу доволі часто трапляються на пам'ятках різних народів, що входили до складу Хозарського каганату (Плетнева 1989, рис. 45; Дмитриев 2003, с. 204, табл. 90, 15–24). Загальна довжина ножа — 19 см — дозволяє вважати його бойовим.

Склад військового спорядження — піка, наконечник стріли, обушок і бойовий ніж — вказує, що власник їх відносився до розряду легкоозброєних вершників. Загони легкоозброєних вершників були основою хозарського війська лише до початку VIII ст. Пізніше головне місце у війську хозар зайняли важкоозброєні вершники, в арсеналі яких був захисний обладунок, шабля, лук зі стрілами, бойова сокира та спис (Комар, Сухобоков 2000).

Для визначення часу здійснення поховання 525 головну роль відіграє поясна бронзова шарнірна пряжка з овальною профільованою рамкою з позначеними губками, язичком з опуклим виступом у задній частині та прорізним щитком трикутної форми, що закінчується плоским округлим виступом (рис. 2, 2). Вона належить до візантійських пряжок типу Корінф варіанта 2 (Айбабин 1982, рис. 172, рис. 16; 17; 19). Пряжки цього зразка в пам'ятках хозарської доби за межами Криму не траплялися. В пам'ятках Південно-Західного Криму вони знайдені в похованнях місцевого населення на могильниках Суук-Су, Бал-Гота, в склепах Узень-Баша, Ескі-Кермена, Сахарної Головки, Скалистинського некрополя, Бакли (там само, с. 172) та на Керченському півострові — в плитовій могилі на горі Мітридат (Айбабин 1999, с. 189). Кримські поховальні комплекси, що містять поясні пряжки типу Корінф варіанта 2, датуються другою половиною VIII ст. (Айбабин 1993, с. 126; 2003, с. 60–61, табл. 37, 32, 33). Тож і поховання 525 можна датувати цим часом. Такому його датуванню не перечать матеріали з розміщених поряд поховань, що містять речі останньої чверті VIII — початку IX ст. (Аксенов 2012, с. 220–221, рис. 13; 14). Так, з півдня, сходу та півночі поховання 525 оточують могили воїнів-вершників — 388, 389, 391, 406, 407, 410, 522 (рис. 4, 1), в яких поясна гарнітура представлена литими бляшками (рис. 4, 2, 3, 5–10), наконечниками паска (рис. 4, 4, 13) і пряжкою (рис. 4, 12), що є типовими для поховальних комплексів салтівських хронологічних горизонтів I/II, тобто 780–800 рр. (Комар 1999, табл. 4, 9, 10, 23) та II, 790-і рр. — початок IX ст. (там само, с. 132, табл. 4). Таким чином, дещо раніше поховання 525, яке, вірогідно, слід віднести до ранньосалтівського хронологічного

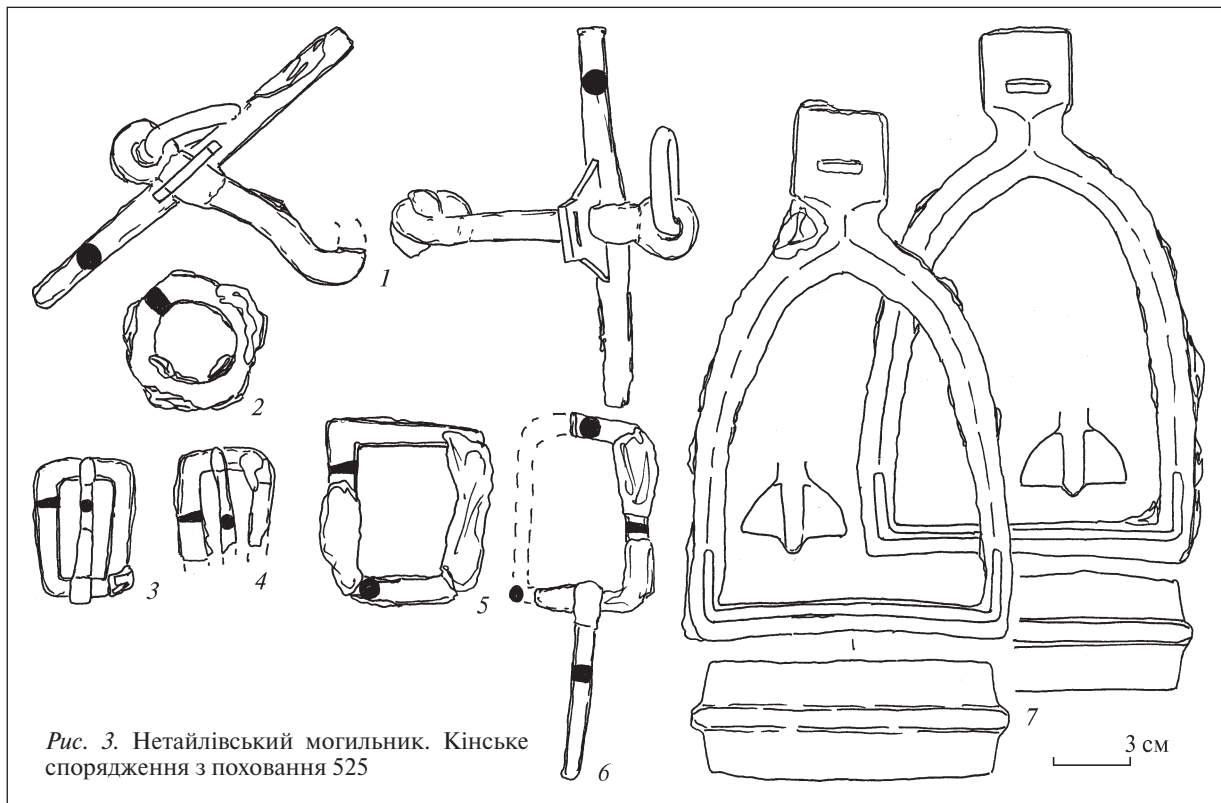

Рис. 3. Нетайлівський могильник. Кінське спорядження з поховання 525

горизонту Столбище–Старокорсунська (740–780 рр.), знаходиться в оточенні могил, які демонструють поясні набори, характерні для початкового освоєння салтівськими майстрами лотосоподібного рослинного орнаменту: кінець VIII — початок IX ст. (Фонякова 2010, с. 154, рис. 32, 1, 7, 32). Відповідає цьому часу і стиль оформлення бронзового руків'я біметалевого кресала (рис. 4, 11), знайденого в могилі 410, розміщеній за 2,0 м на південний схід від поховання 525 (рис. 4, 1).

Знахідка візантійської поясної пряжки на могильнику салтово-маяцької культури, розміщеному в глибокому лісостепу, доволі показова, бо вона могла потрапити до представника кочового етносу лише в місцях, близьких до їх розповсюдження. Пряжки типу Корінф варіанта 2 в другій половині VIII ст. були широко розповсюджені на території Візантії та прилеглих до неї областях (Айбабин 1982, с. 172). Саме через це пряжки цього типу знайдені на пам'ятках місцевого населення Північно-Західного Криму та Боспору, яке було під владою Візантії та її культурним впливом. Степові ж райони Центрального та Східного Криму з кінця VII ст. були зайняті праболгарами, яких з території Великої Болгарії в Приазов'ї та Північного Причорномор'я витіснили сюди хозари (Айбабин 1999, с. 190). Саме в цих міс-

цях і міг представник кочового етносу отримати візантійську пряжку, щоб вже з нею через якийсь час опинитися в басейні Сіверського Дінця. Політичний розрив між Візантією та Хозарським каганатом, що відбувся після взяття шлюбу арабського намісника Східного Закавказзя Йазиди ас-Сулами з дочкою хозарського кагана Хатун у 759/760 рр., який супроводжувався і розривом у культурних стосунках, вказує на граничний термін, коли візантійська пряжка могла потрапити до представника хозарської держави. За спостереженнями О.В. Комара, вже в 80-х рр. VIII ст. на землях, підвладних каганату, з'явилися поховання з поясними наборами перехідного салтівського горизонту I/II, а в 90-х рр. — перші поховання «класичного» салтівського горизонту, для поясних наборів якого характерний повний відхід від візантійських традицій та освоєння салтівськими майстрами лотосоподібного орнаменту (Комар 2001, с. 112). Тож поховання 525 Нетайлівського могильника слід датувати не пізніше 780 р., тобто етапом 2 хронологічного горизонту Столбище–Старокорсунська.

За такими рисами поховального обряду, як східна орієнтація небіжчика, могила із заплічками, наявність дощаної труни та предметів кінського спорядження, відсутність глиняного посуду, заміненого дерев'яною посу-

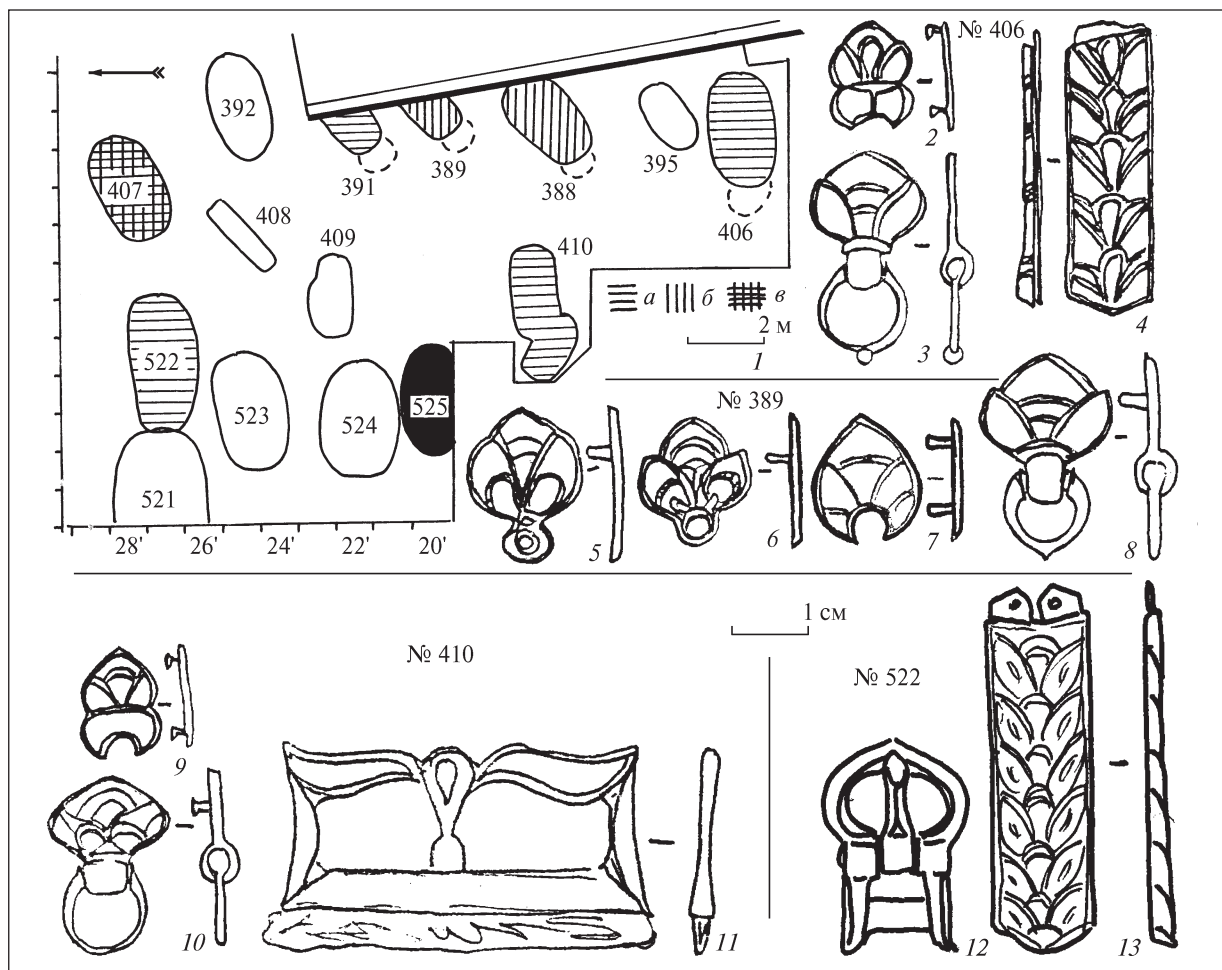

Рис. 4. Нетайлівський могильник. Ділянка могильника з похованням 525: 1 — план ділянки; 2—4 — елементи поясної гарнітури з поховання 406; 5—8 — поясні бляшки з поховання 389; 9, 10 — поясні бляшки з поховання 410; 11 — біметалеве кресало з поховання 410; 12, 13 — деталі поясного набору з поховання 522 (а — поховання з кістяком коня; б — поховання зі шкурою коня (черепом і кінцівками); в — поховання тільки з кінським спорядженням)

диною, це поховання близьке до поховальних комплексів рядового населення «перещепинської» культури другої половини VII — початку VIII ст. (поховання «сивашівського» типу) (Комар, Кубышев, Орлов 2006, с. 365; Круглов 2006, с. 77), які фіксуються в Північному Причорномор'ї та Прикубанні, тобто в тих районах, де контакти кочового населення з носіями візантійської матеріальної культури були досить тісними. Схожість поховання 525 з комплексами «сивашівського» типу та наявність у могилі візантійської пряжки додатково підтверджує гіпотезу О.В. Комара, що частина

потомків «сивашовців» заснувала поселення навпроти Верхнього Салтова та лишила після себе Нетайлівський могильник другої половини VIII — початку X ст. (Комар 2001а, с. 32; Комар, Кубышев, Орлов 2006, с. 370).

Таким чином, поховання 525 доповнює число поховальних комплексів Нетайлівського могильника (132, 134, 139, 164 Б, 215, 250, 267, 380, 413, 491, 498), що датуються хронологічним горизонтом Столбище–Старокорсунська (740–780 рр.) та уможливають повніше висвітлити етап становлення в басейні Сіверського Дінця салтово-маяцької культури.

Айбабин А.И. Погребения конца VII — первой половины VIII в. в Крыму // Древности эпохи Великого переселения народов. — М., 1982. — С. 165—192.

Айбабин А.И. Могильники VIII — начала X вв. в Крыму // МАИЭТ. — 1993. — III. — С. 121—132.

Айбабин А.И. Этническая история ранневизантийского Крыма. — Симферополь, 1999.

Айбабин А.И. Крым в VIII — IX вв. Хазарское господство // Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья. — М., 2003. — С. 55—67.

Аксенов В.С. Погребальный обряд Нетайловского могильника (VIII—IX вв.) // РА. — 2006. — № 2. — С. 51—63.

- Аксенов В.С.* Новые раннесредневековые погребальные комплексы Северо-Западной Хазарии // *Древности* 2010. — Харьков, 2010. — С. 166—177.
- Аксенов В.С.* Погребения всадников Нетайловского могильника салтовской культуры: типология и хронология (по материалам 2003—2010 годов) // *Степи Европы в эпоху средневековья. Хазарское время.* — Донецк, 2012. — Т. 9. — С. 207—242.
- Аксенов В.С., Воловик С.И.* Новый салтовский могильник в верхнем Подонечье // *Донская археология.* — 1999. — № 3/4. — С. 34—40.
- Аксенов В.С., Крыганов А.В., Михеев В.К.* Обряд погребения с конем у населения салтовской культуры (по материалам Красногорского могильника) // *Материалы I тыс. н. э. по археологии и истории Украины и Венгрии.* — К., 1996. — С. 116—129.
- Аксенов В.С., Михеев В.К.* Крымский импорт и хронология некоторых салтовских памятников верховий Северского Донца // *Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э. (вопросы хронологии).* — Самара, 1998. — С. 344—357.
- Аксенов В.С., Михеев В.К.* Погребения с крымской посудой могильника салтовской культуры Красная Горка // *Vita Antiqua.* — 2003. — № 5/6. — С. 179—191.
- Аксенов В.С., Михеев В.К.* Исследования Нетайловского могильника в 2002—2004 гг. экспедицией Международного Соломонова университета // *Культурна спадщина Слобожанщини. Історія, археологія, краєзнавство.* — Харків, 2005. — С. 134—156.
- Аксенов В.С., Михеев В.К.* Население Хазарского каганата в памятниках истории и культуры. Могильник Сухая Гомольша // *Хазарский альманах.* — 2006. — Т. 5. — С. 5—306.
- Аксенов В.С., Михеев В.К.* Погребения со сложносоставными луками биритуального могильника Красная Горка салтовской культуры // *Степи Европы в эпоху средневековья. Хазарское время.* — Донецк, 2009. — Т. 7. — С. 387—406.
- Багаутдинов Р.С., Богачев А.В., Зубов С.Э.* Праболгары на Средней Волге (у истоков истории татар Волго-Камья). — Самара, 1998.
- Березовец Д.Т.* Раскопки в Верхнем Салтове в 1959—1960 гг. // *КСИА.* — 1962. — 12. — С. 18—22.
- Власкин М.В., Илюков Л.С.* Раннесредневековые курганы с ровиками в междуречье Сала и Маныча // *СА.* — 1990. — № 1. — С. 137—153.
- Гавритухин И.О., Пьянков А.В.* Древности и памятники VIII—IX вв. // *Крым, Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья.* — М., 2003. — С. 195—200.
- Дмитриев А.В.* Могильник Дюрсо — эталонный памятник древностей V—IX веков // *Северо-Восточное Причерноморье и Закавказье в эпоху средневековья.* — М., 2003. — С. 200—206.
- Жиронкина О.Ю., Цитковская Ю.И.* Новые данные о погребальном обряде Нетайловского могильника // *Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э.* — Самара, 1996. — С. 353—368.
- Иванов А.А.* Раннесредневековые подкурганые кочевнические захоронения второй половины VII — первой половины IX вв. Нижнего Дона и Волго-Донского междуречья. Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — Волгоград, 2000.
- Йотов В.* Вьоръжението и снаряжението от Българското средновековие (VII—XI век). — Варна, 2007.
- Ковалевская В.Б.* Волжский путь VI—IX вв. по материалам компьютерных карт распространения поясов «геральдического типа» и бус // *Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э. (из истории костюма).* — Самара, 2001. — Т. 2. — С. 186—213.
- Колода В.В., Крыганов А.В.* Исследования 2004 г. на Нетайловском могильнике // *АДУ 2003—2004.* — Запорижжя, 2005. — С. 173—175.
- Комар А.В.* Предсалтовские и раннесалтовские горизонты Восточной Европы // *Vita Antiqua.* — 1999. — № 2. — С. 111—136.
- Комар А.В.* Горизонт Столбище-Старокорсунская и некоторые проблемы возникновения салтовской культуры // *Finn-Ugrica.* — 2000. — № 1. — С. 42—66.
- Комар А.В.* К вопросу о дате и этнокультурной принадлежности Шиловских курганов // *Степи Европы в эпоху средневековья. Хазарское время.* — Донецк, 2001. — Т. 2. — С. 11—44.
- Комар А.В.* Происхождение поясных наборов раннесалтовского типа // *Культуры Евразийских степей второй половины I тысячелетия н. э. (из истории костюма).* — Самара, 2001а. — Т. 2. — С. 103—117.
- Комар А.В.* К вопросу о процедуре обряда «обезвреживания покойников» в Нетайловском могильнике // *Восточнославянский мир Днепро-Донского междуречья и кочевники южно-русских степей в эпоху раннего средневековья.* — Воронеж, 2008. — С. 45—46.
- Комар А.В., Кубышев А.И., Орлов Р.С.* Погребения кочевников VI—VII вв. из Северо-Западного Приазовья // *Степи Европы в эпоху средневековья. Хазарское время.* — Донецк, 2006. — Т. 5. — С. 245—374.
- Комар А.В., Сухобоков О.В.* Вооружение и военное дело Хазарского каганата // *Восточноевропейский археологический журнал.* — 2000. — № 2(3) — март, апрель / www.archeology.kiev.ua/journal/020300/komar_sukhobokov.htm
- Копылов В.П., Иванов А.А.* Погребение знатного воина хазарского времени из могильника Саловский // *Средневековые древности Дона.* — М.; Иерусалим, 2007. — С. 119—153 (Материалы и исследования по археологии Дона. — II).

- Красильников К.И.* Население степного Подонцовья в хазарское время // Дивногорский сборник. — Вып. 1. Археология. — Воронеж, 2009. — С. 52—82.
- Крыганов А.В.* Кистени салтово-маяцкой культуры Подонья // СА. — 1987. — № 2. — С. 63—69.
- Крыганов А.В.* Вооружение и войско населения салтово-маяцкой культуры (по материалам могильников с обрядом трупосожжения) // Проблемы археологии Поднепровья. — Днепропетровск, 1989. — С. 98—114.
- Крыганов А.В.* Військова справа ранньосередньовічних аланів Подоння // Археологія. — 1993. — № 2. — С. 52—62.
- Крыганов А.В.* Нетайловский могильник // АДУ 1992. — К., 1993а. — С. 93—94.
- Круглов Е.В.* О подкурганых захоронениях калмыко-астраханских степей хазарского времени // Вопросы археологии юга Восточной Европы. — Элиста, 1990. — С. 159—171.
- Круглов Е.В.* Хазарские погребения в бассейне реки Иловли // СА. — 1992. — № 4. — С. 176—183.
- Круглов Е.В.* О «курганах с квадратными ровиками» и проблеме этнической атрибуции погребальных памятников хазарского времени // Город и степь в контактной Евро-Азиатской зоне. Тезисы докладов. — М., 2006. — С. 76—78.
- Курьлев В.П.* Оружие казахов // Сборник МАЭ. — 1978. — 34. — С. 6—22.
- Матвеева Г.И.* Могильники ранних болгар на Самарской Луке. — Самара, 1997.
- Михеев В.К., Степанська Р.Б., Фомін Л.Д.* Ножі салтівської культури та їх виробництво // Археологія. — 1973. — 9. — С. 90—99.
- Пархоменко О.В.* Поховальний інвентар Нетайлівського могильника VIII—IX ст. // Археологія. — 1983. — 43. — С. 75—87.
- Плетнева С.А.* На славяно-хазарском пограничье. Дмитриевский археологический комплекс. — М., 1989.
- Плетнева С.А., Николаенко А.Г.* Волоконовский древнеболгарский могильник // СА. — 1976. — № 3. — С. 279—298.
- Савченко Е.И.* Крымский могильник // АОН. — М., 1986. — 1. — С. 70—101.
- Сарапулкін В.А.* Ржевский грунтовой могильник салтово-маяцкой культуры (предварительное сообщение) // Археологические памятники Восточной Европы. — Воронеж, 2006. — 12. — С. 195—204.
- Свистун Г.Е.* Новый кремационный могильник на территории Чугуево-Бабчанского лесничества (предварительная информация) // Салтово-маяцка археологічна культура: проблеми та дослідження. — Харків, 2012. — 2. — С. 79—84.
- Худяков Ю.С.* Вооружение средневековых кочевников Южной Сибири и Центральной Азии. — Новосибирск, 1986.

Надійшла 26.11.2013

В.С. Аксенов

ПОГРЕБЕНИЕ С ВИЗАНТИЙСКОЙ ПРЯЖКОЙ ТИПА КОРИНФ ИЗ НЕТАЙЛОВСКОГО МОГИЛЬНИКА САЛТОВО-МАЯЦКОЙ КУЛЬТУРЫ

В 2013 г. на Нетайловском ямном могильнике салтово-маяцкой культуры (Волчанский р-н Харьковской обл.) в погребении 525 найдена бронзовая византийская пряжка типа Коринф варианта 2. Она происходит из захоронения мужчины, которого сопровождали предметы вооружения (бронзобойный наконечник копья, железный грузик от кистеня, наконечник стрелы, боевой нож) и конская сбруя.

Византийские пряжки типа Коринф варианта 2 в крымских материалах встречается только в комплексах второй половиной VIII в. Ситуация, сложившаяся после охлаждения в 759/760 гг. византийско-хазарских отношений, позволяет считать, что погребение 525 с византийской поясной пряжкой следует датировать не позже 80-х гг. VIII в., т. е. вторым этапом хронологического горизонта Столбище-Старокорсунская.

V.S. Aksyonov

BURIAL WITH CORINTH TYPE BYZANTINE BUCKLE FROM NETAILIVSKYI BURIAL GROUND OF SALTVOVO-MAYAK CULTURE

In 2013, a bronze Byzantine buckle of variant 2 in Corinth type was found in burial 525 at Netailivskiy pits burial ground of Saltovo-Mayak culture (Vovchansk Region of Kharkiv Oblast). It comes from the man's grave with armoury (an armour-piercing spear tip, an iron striking head from a flail, an arrow-head, and a fighting knife) and hoarse harness.

Byzantine buckles of variant 2 in Corinth type in the Crimean materials are found only in the assemblages of the second half of the 8th c. Situation when the relations between Bizantium and Khazaria died down in 759/760 allows the author to consider that the burial 525 with Byzantine belt buckle should be dated not later than the 780-s, i.e. by the second stage of Stolbyshche-Starokorsunskaya chronological horizon.